

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1986.3.08>

Karin MARK

PERMISOOMLASTE ETNOGENEES ANTROPOLOOGIA ANDMETEL*

Käesolev töö on tehtud eesmärgil uurida tänapäeva permisoomlaste — udmurtide, permikomide ja sürjakomide, aga samuti nende esivanemate antropoloogilisi omadusi ja välja selgitada, millised komponendid on osa võtnud nende rahvaste kujunemisest.

Permisoomlaste somatoloogiat on uurinud mitmed autorid eri aegadel. Nimetamist väärrib P. I. Zenkevitsi artikkel, milles on avaldatud andmed kahe territoriaalse grupi udmurtide ja nelja grupi permikomide kohta.¹ Viimaseid iseloomustas samade materjalide põhjal ka M. A. Gremjatski.² N. N. Tšeboksarovi üldtuntud töös «Komide etnogenees antropoloogia andmetel»³ on kasutatud küllaltki kogukaid materjale sürjakomide (13 gruppi) ja permikomide (8 gruppi) kohta, kuid osa neist materjalidest oli kogutud teiste uurijate poolt (P. I. Zenkevits, G. F. Debets jt.). Võib-olla selle tulemusena osutusid komid nende andmete järgi oma antropoloogilise koostise poolest üsna heterogeenseiks.

Praegusajal on teada, et eri autorite andmed ei ole paljude rassidiagnostiliselt tähtsate tunnuste poolest hästi võrreldavad. Seetõttu on käesolevas töös kasutatud somatoloogilisi materjale, mis on kogutud ühtse meetodika alusel ainult autori enda poolt.

Antropoloogilistel välitöödel, peamiselt viie aasta jooksul (1958—1962), osalt hiljemgi (1976) on autor uurinud 14 lokaalset gruppi udmurte (1363 inimest), 3 gruppi permikomisid (291 inimest) ja 9 gruppi sürjakomisid (809 inimest). Udmurdid on uuritud peamiselt Udmurdi ANSV eri rajoonides ja üks grupp Baškiiria loodeosas. Udmurdi ANSV territooriumil kogus autor ühtlasi materjali kahe grupi bessermanide kohta (138 inimest). Bessermanid on äärmiselt huvitav etniline rühm, kelle päritolu pole senini välja selgitatud. Praegusel ajal kasutavad nad udmurdi keelt. Komisid uuris autor mitmel pool Komi ANSV-s ja Permi oblasti Komi-Permi rahvusringkonnas. Sealjuures on arvestatud, et territoriaalsed erinevused komide hulgas, mis on kindlaks tehtud eelnevate autorite poolt, kajastuksid ka siinses materjalis. Peale selle on uuritud veel üks grupp sürjakomisid Lääne-Siberis (Muži külas Obi alamjooksul).

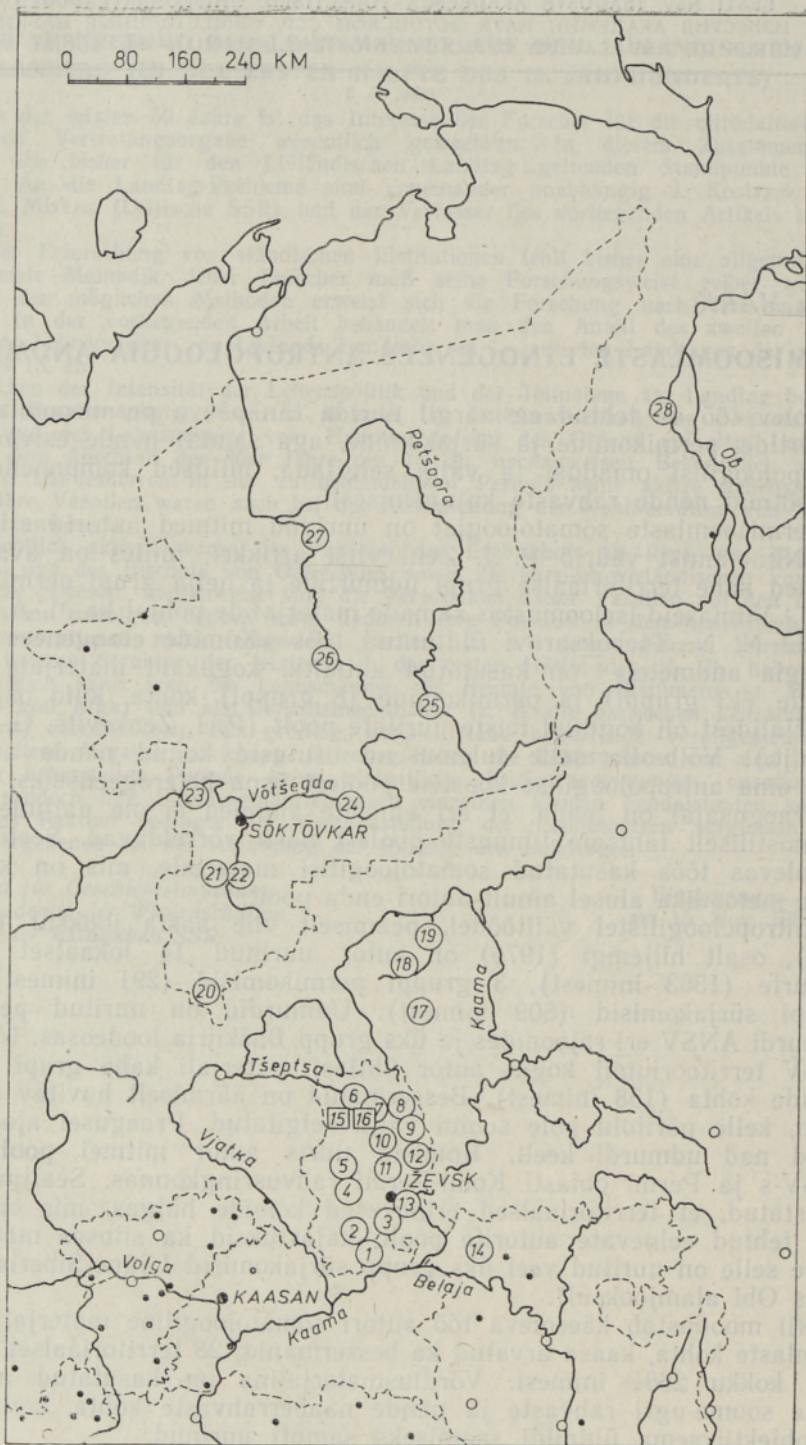
Nii moodustab käesoleva töö autori somatoloogiline materjal permisoomlaste kohta, kaasa arvatud ka bessermanid, 28 territoriaalset gruppi, kõik kokku 2601 inimest. Võrdlusmaterjalina on kasutatud andmeid teiste soome-ugri rahvaste ja nende naaberrahvaste kohta, keda autor on objektiivsema üldpildi saamiseks samuti uurinud.

* Ette kantud VI rahvusvahelisel fennougristide kongressil Söktövkaris 24. juulil 1985.

¹ *Зенкевич П. И.* Характеристика восточных финнов. — Ученые записки МГУ, 1941, вып. 63, 21—80

² *Гремяцкий М. А.* Антропологический тип ивневских коми (пермяков). — Ученые записки МГУ, 1941, вып. 63, 81—102.

³ *Чебоксаров Н. Н.* Этногенез коми по данным антропологии. — Советская этнография, 1946, № 2, 51—80.



Uuritud rühmad. **Udmurdid:** 1 — Alnaši, 2 — Možga, 3 — Malaja Purga, 4 — Uva, 5 — Seltõ, 6 — Glazov, 7 — Balezino, 8 — Kez, 9 — Debjossõ, 10 — Igra, 11 — Jakšur-Bodja, 12 — Šarkan, 13 — Zavjalovo, 14 — Kaltassõ; **bessermanid:** 15 — Jukamenskoje, 16 — Balezino; **permikomid:** 17 — Kudõmkar, 18 — Kotšovo, 19 — Kossa; **sürjakomid:** 20 — Letka, 21 — Vizinga, 22 — Sõssola, 23 — Zešart, 24 — Ust-Kulom, 25 — Troitsko-Petšorsk, 26 — Uhta, 27 — Ižma, 28 — Muži.

Vaadeldes permisoomlasi kõikide soomeugrilaste üldisel foonil nime-tatagu kõigepealt, et suurem osa soome-ugri rahvastest võtab esimese järgu tunnuste poolest vahepealse asendi europiidse ja mongoliidse suurrassi tüüpiliste esindajate vahel. Teiste sõnadega — enamasti võib soomeugrilaste hulgas kindlaks teha kas suuremal või vähemal määral jälgi segunemisest mongoliididega. Permisoomlased ei ole selles suhtes erandid. Võrreldes tüüpiliste europiididega (näiteks rootslastega) on neil habemekasv nõrgem, nägu lamedam, põsenukid rohkem etteulatuvad, viltuseid silmi on rohkem, sagedamini esineb epikantus, ninajuur on madalam ja lamedam ning ülahuule profiili vormidest on suhteliselt suur protsent proheeliat.

Nimetatud esimese järgu tunnuseid võib vaadelda summaarselt. Et määrata mongoliidse komponendi osatähtsust, on käesoleva kirjutise autor kasutusele võtnud spetsiaalse indeksi, mida nimetatakse mongoliidsuse indeksiks ja mis ühendab kaheksa ülalmainitud esimese järgu tunnust.⁴ Orienteeruvalt võib lugeda gruppe, millel mongoliidsuse indeks on alla 20, absoluutselt europiidseteks, kuna indeks üle 100 on iseloomulik puhastele mongoliididele.

Mainitud piirväärtused on saadud mongoliidsuse indeksi andmete kõrvutamisel üldise näo lameduse indeksi andmetega. Viimase indeksi võttis kasutusele G. F. Debets kranioloogilise materjali alusel.⁵ See indeks kätkeb endas viis olulist tunnust, mis eraldavad mongoliidide koljusid europiidide omadest. Kui kujutada mõlema indeksi väärtusi nii tänapäeva etniliste gruppide kui ka samade rahvaste koljude seeriade kohta ühisel graafikul, võttes vahemaa hantide ja soomerootslaste vahel ühesuguse, võib märgata, et ülejäänud rahvad paiknevad somatoloogilise mongoliidsuse indeksi ja kranioloogilise näo lameduse indeksi poolest kohakuti. See asjaolu võimaldab objektiivsemalt võrrelda mongoliidse komponendi osatähtsust muistsete hõimude ja tänapäeva rahvaste antropoloogilises koostises.

Permisoomlastel varieerub mongoliidsuse indeks 26—50 piirides, mis näitab, et mongoliidne komponent esineb kõikidel permisoomne gruppidel. Enamikul juhtudel on see indeks neil üle 36, samuti nagu marilastel, põhiapoolsetel mokšamordvalastel ja laplastel, kes kuuluvad uurali rassi nende tüüpide hulka, kus on ülekaalus europiidne komponent.

Üksikutel permisoomlaste gruppidel on mongoliidsed tunnused võrdlemisi nõrgalt väljendunud (mongoliidsuse indeks 26—34). Siia kuuluvad Troitsko-Petšorski, Sössola ja Ust-Kulomi rajooni süriakomid, Malaja Purga rajooni lõunaudmurdid ja samuti bessermanid. Mongoliidse komponendi osatähtsust on neil umbes samasugune nagu läänemeresoomlaste idapoolsetel rühmadel, sealhulgas vepslastel ja karjalastel.

Antropoloogiliste tüüpide eristamisel on olulise tähtsusega samuti pigmentatsiooni tunnused — silmade ja juuste värvus.

Silmade värvus on sürjakomidel võrdlemisi hele, ainult pisut tumedam kui enamikul läänemeresoomlastel. Kuid vepslastest ega karjalastest ei erine sürjakomid selle tunnuse poolest. Suurem osa udmurte ja permikomisid, samuti bessermanid on soome-ugri mastaabi järgi keskmise silmade värvusega (keskmine pall 0,8—1,0). Selles suhtes sarnanevad nad ka maride ja Taga-Karpaatia ungarlastega. Ainult üksikud grupid udmurtide hulgas, eriti lõunaudmurdid Alnaši rajoonis, on märgatavalt tumedamate silmadega, samuti nagu Volga keskjooksul ja Uurali lähistel elavad türgi-tatari rahvad.

⁴ Mark, K. Zur Herkunft der finnisch-ugrischen Völker vom Standpunkt der Anthropologie. Tln., 1970, 42—50; Mark K. Антропология прибалтийско-финских народов. Таллин, 1975, 36 jj.

⁵ Дебес Г. Ф. О путях заселения северной полосы Русской равнины и Восточной Прибалтики. — Советская этнография, 1961, № 6, 59 jj.

Juuste värvus on sürjakomidel samuti võrdlemisi hele (keskmine pall 2,9—3,2), kuigi mitte nii hele nagu enamikul läänemeresoomlastel. Siiski leidub viimaste hulgas gruppe (vepslased, karjalased), kellel on juuksed mõnevõrra tumedamad. Nendest sürjakomid oluliselt ei erine ka juuste värvuse poolest. Samasugused suhteliselt heledad juuksed iseloomustavad põhjapoolseid udmurte (Kezi, Debjossõ ja Balezino rajoonis) ja Kudõmkari permikomiseid. Märgitagu, et Udmurdi ANSV territooriumil uuritud venelastel osutusid juuksed tumedamaks. Peamiselt on udmurtidele ja permikomidele iseloomulik keskmise pigmentatsiooniga juuste esinemine (keskmine pall 3,2—3,4). Keskmise tumedusega juuksed on samuti Taga-Karpaatia ungarlastel, osal laplastel ja maridel, kuid viimaste hulgas leidub ka tumedamate juustega gruppe. Samuti on Udmurdimaa loodeosa elanikel, nimelt Glazovi rajooni udmurtidel ja Jukamenski rajooni bessermanidel juuksed mõnevõrra tumedamad. Need rühmad erinevad juuste värvuse poolest täiesti reaalselt muudest põhjaudmurtidest, kes, nagu mainitud, on võrdlemisi heledajuukselised. Kõige tumedamate juustega paistavad udmurtide hulgas silma Iõnaudmurdid Alnaši rajoonis, kes selle poolest on lähedased tatarlastele, tšuvašsidele ja põhjabaškiiridele.

Kõrvutades pigmentatsiooni tunnuste summeeritud väärtusi mongoliidsuse indeksi andmetega selgub, et permisoomlased moodustavad võrdlemisi kompaktselt rühmituse, mis võtab enam-vähem keskse asendi teiste soomeugrilaste hulgas. Sealjuures on gruppidevaheline varieeruvus pigmentatsiooni tunnustel suurem kui mongoliidsuse indeksi puhul. Ühesuguse mongoliidsuse indeksiga gruppide seas leidub nii keskmise pigmentatsiooniga kui ka heledamaid vorme. Nii need kui teised võib arvata uurali rassi tüüpide hulka.

Uurali rass jaguneb mitmeks antropoloogiliseks tüübiks. Obi ehk uurali tüüp, mis on levinud Lääne-Siberis hantide, manside ja samojeedi rahvaste hulgas, erineb teistest uurali rassi tüüpidest kõigepealt selle poolest, et siin on mongoliidse komponendi osatähtsus suurem kui euroopiidsel. Juuste ja silmade värvus on tumedam, kuid mitte väga tume. Kasv on väike, pea enamasti mõõdukalt brahhükefaalne, nägu lai ja madal. Sellele tüübile on eriti iseloomulik nõgus ninaselg.

Teistel uurali rassi tüüpidel domineerib europiidne komponent, kuid mongoliidseid jooni võib küllaltki selgesti märgata. Sealjuures on juuksed ja silmad heledamad kui Obi tüübil. Siia kuuluvad laponiidne, sublaponiidne ja subuurali tüüp, mis erinevad omavahel peamiselt pea ja näo proportsioonide poolest, aga ka hele sublaponiidne tüüp, mille olulisemaks erinevuseks võrreldes hariliku sublaponiidse tüübiga on veelgi heledam juuste ja silmade värvus.

Laponiidne tüüp on omane laplastele. Selle tüübi iseärasuseks on väga madal nägu ja lühipealisus.

Subuurali tüüp esineb osa mokšamordvalaste juures. Seda iseloomustab dolihhokefaalsem pea ning suhteliselt kitsas ja kõrge nägu.

Udmurtide, permikomide ja maride seas on levinud sublaponiidne tüüp, mis pea ja näo proportsioonide poolest võtab vahepealse asendi laponiidse ja subuurali tüübi vahel. Pea on nimelt enamasti mõõdukalt brahhükefaalne (pea pikkuse-laiuse indeks 80—82), kuid esineb ka pikapealisemaid gruppe. Nägu on suhteliselt lai ja madal, kuigi mitte sel määral nagu obiugrilastel, rääkimata laplastest. Keha pikkus pole kuigi suur, samuti nagu enamasti teistegi uurali rassi tüüpidel.

Needsamad antropoloogilised omadused iseloomustavad ka heledama pigmentatsiooniga gruppe, mis mongoliidsuse astme poolest ei erine sublaponiidse tüübi esindajatest. Seda võrdlemisi heleda pigmentatsiooniga tüüpi võib nimetada heledaks sublaponiidseks tüübiks.

Mongoliidse komponendi osatähtsuse suurenemisega kaasneb hari-

likult tumedam pigmentatsioon, kuid see seaduspärasus ei avaldu soomeugrilastel nii selgesti nagu türgi-tatari rahvastel. Heleda pigmentatsiooniga gruppidel esineb sageli isegi vastupidine nähtus. Permisoomlaste hulgas kõige heledamate juuste ja silmadega lõunapoolseid sürjakomiseid (Letka rajoon) iseloomustab täiesti selgelt väljendunud mongoliidsete tunnuste kompleks (mongoliidsuse indeks 39,6). Selles suhtes on nad sarnased Soome kirdeosa soomlastega, kellel on kindlaks tehtud tugev lapi substraat, ja koltaloplastega. Samasugused tunnused ilmnevad enamiku sürjakomide juures, aga samuti mõningates paikades teistelgi soomeugrilastel, sealhulgas põhjajaudmurtidel (Kez, Debjossõ, Balezino) ja Kudõmkari permikomidel. Heleda sublaponoiidse tüübi näol on tõenäoliselt mingil määral säilinud muistsete soomeugrilaste relikttüüp. Ilmselt toimus Ida-Euroopa põhjapoolsetel aladel depigmentatsiooniprotsess juba segunenud gruppidel, kes olid säilitanud mongoliidseid jooni väga ammustest aegadest.

Hele sublaponoiidne tüüp kujutab endast ühtlasi üleminekuvormi heleda pigmentatsiooniga põhjajaudmurtidele, kellest osa kuulub valgemere-balti rassi. Viimastel avalduvad mongoliidsed tunnused veelgi nõrgemal kujul. Selle rassi idabalti tüüp, mille kõige iseloomulikemaiks esindajateks on vepslased ja osalt karjalased, sarnaneb heleda sublaponoiidse tüübiga ka mõõdetavate tunnuste poolest. Mõlemal tüübil on keha pikkus alla keskmise, pea võrdlemisi brahhükefaalne, nägu suhteliselt lai ja madal, sageli on veel ninaselg nõgus.

Sublaponoiidse, heleda sublaponoiidse ja idabalti tüübi lähedane sarnasus ilmneb selgesti mõõdetavate tunnuste summaarsel kõrvutamisel. Selleks on kasutatud Penrose'i meetodit Knussmanni modifikatsioonis.⁶

Penrose'i distantside väga väikesed näitajad summaarsete etniliste gruppide vahel (0,01—0,04) ühendavad marisid, udmurte, bessermane, permikomiseid ja sürjakomiseid, kes kõik kuuluvad peamiselt sublaponoiidsele ja heledasse sublaponoiidsele tüüpi. Vepslased ja karjalased — idabalti tüübi esindajad — seisavad nimetatud rahvastele (välja arvatud bessermanid) sama lähedal (Penrose'i distants 0,01—0,05). Eriti lähedaseks teineteisele osutusid vepslased ja sürjakomid. Vepslaste ja karjalaste distantsid bessermanidest on mõnevõrra suuremad (vastavalt 0,06 ja 0,09).

Märgatavalt suuremad Penrose'i distantside väärtused ilmnemiseid permisoomlaste võrdlemisel mõnede teiste rahvastega. Suhteliselt lähedased udmurtidele ja komidele on veel mansid (0,10—0,12), siis mordvalased (0,12—0,15) ja lõpuks handid (0,13—0,19). Bessermanid erinevad obiugrilastest vähem (distantsid 0,09—0,10) kui mordvalastest (0,17—0,18). Üsna suured Penrose'i distantsid on aga eestlastel ja soomlastel permisoomlaste suhtes (0,30—0,47).

Mis puutub Kesk-Volgamaade ja Uurali-lähiste venelastesse, siis need erinevad võrdlemisi vähe sürjakomidest ja permikomidest (0,05—0,06), mõnevõrra rohkem udmurtidest (0,08) ja veelgi rohkem bessermanidest (0,12).

Mõningane sarnasus venelaste ja nende naabruses asuvate soomeugri rahvaste vahel on nähtavasti seletatav sellega, et viimased on teatud määral segunenud venelastega. Permisoomlastest erinevad kohalikud venelased suurema kasvu ja kitsama näo poolest, heleda pigmentatsiooniga sürjakomidest ja põhjajaudmurtidest ka tumedama juuste värvusega; kõige olulisem erinevus seisab aga selles, et venelased on puhakujuulised euroopiidid. Seetõttu on põhjust arvata, et enne segunemist venelastega oli permisoomlastel, eriti komidel, mongoliidne komponent väljendunud tugevamal kujul kui praegu.

⁶ Knussmann, R. Penrose-Abstand und Diskriminanzanalyse. — Homo, 1967, Bd. 18, H. 3, 134—140.

Tänapäeva soome-ugri rahvaste hulgas on kõige rohkem levinud uurali rass, mille areaal haarab Lääne-Siberi, Kesk-Volgamaad, Uurali-lähedased ja Ida-Euroopa põhjapoolsed alad.

Varem oli uurali rass levinud Ida-Euroopa metsavööndis veelgi laiemal territooriumil. Uurali rassi vanimad vormid, mida leiame peamiselt neoliitiliste kammkeraamikakultuuride kandjate hulgas (III—II aastatuhat e. m. a.), osalt juba hilismesoliitikumis samadelt aladelt, kujutasid endast nagu nüüdki, kontaktrühma europiidide ja mongoliidide vahel. Teise järgu tunnuste poolest on uurali rassi vanimad vormid enamasti võrdlemisi lühipealised, laia ja madala näoga. Kuna nad meenutavad tänapäeva laponoidset ja sublaponoidset tüüpi, on neid hakatud nimetama protolaponoidseks tüübiks.

Uurali rassi kujunemisest on ilmselt osa võtnud mitmed komponendid. Nende keelelisest kuuluvusest võib teha ainult oletusi. Tuleb arvestada sellist võimalust, et Uurali ümbruse vanim elanikkond, kes arvatavasti oli geneetiliselt seotud võib-olla juba hilispaleoliitikumis Siberist siia tulnud hõimudega, oli protomongoliidset tüüpi ja rääkis uurali algkeelt. Uurali mägedes ja Ida-Euroopa metsavööndis: kuhu nad hakkasid levima mesoliitikumis, segunesid need mongoliidid sealsete europiididega, kelle hulgas pidi leiduma ka varaseid indoeuroopa hõime. Igatahes sel viisil oleksid seletatavad vanimad kontaktid uurali ja indoeuroopa keelte vahel.

Et uusi asukaid, kellel mongoliidsed tunnused olid veel üsna tugevasti väljendunud, hakkas ilmuma Ida-Euroopa metsavööndi läänepoolsesse ossa juba hilisneoliitikumis (VI—V aastatuhandel e. m. a.), siis on põhjust arvata, et sel ajal, kui isegi mitte varem, hakkasid soome-ugri hõimud Uurali piirkonnast laiali levima, üha rohkem avardades oma leviku areaali. III—II aastatuhandel e. m. a. oli protolaponiidne tüüp levinud juba peaaegu igal pool, kus on hilisemal ajal teada soomeugri-laste asustust.

Europiidide esinemist nende hulgas tuleks pidada osalt varasema rahvastiku pärandiks, osalt aga hiljem lõuna poolt juurde tulnud hõimude mõiuks. Nimelt hakkasid II aastatuhande alguses e. m. a. Ida-Euroopa metsavööndisse sisse tungima mitmesugused kariakasvatajate hõimud, kes peamiselt olid tõenäoliselt indoeurooplased. Nendega segunemine suurendas kahtlemata europiidse elemendi osatähtsust soome-ugri hõimude hulgas, eriti nende levikuala lääne- ja lõunapoolsetes osades.

II aastatuhande teisel poolel e. m. a. segunes idapoolsete soomeugri-laste hulka teiste indoeuroopa hõimude kõrval eriti indoiraani hõime. Nähtavasti puukamberhaudade kultuuri ja võib-olla ka abaševo kultuuri kandjate mõjul said mordvalaste esivanemad juurde pikapealiste europiidide tunnuseid koos suhteliselt tumeda pigmentatsiooniga. Mõningal määral avaldasid need hõimud mõju ka permisoomlaste eellastele, kõigepealt nende lõunapoolsetele gruppidele.

Praeguste permisoomlaste territooriumilt on paleoantropoloogia andmeid vähevoitu. Peamiselt on need seotud Kaama basseini m. a. I aastatuhande kultuuridega. Siiski lubavad need andmed koos somatoloogiliste uurimiste tulemustega valgustada mõningaid permisoomlaste etnilise ajaloo küsimusi.

Vanimaks matusepaigaks, kus on säilinud koljud, on vaadeldaval territooriumil Vissi kalme Võtšegda piirkonnas (Komi ANSV). G. M. Burovi arvates kuulub see kalme pronksiaega. Matmiskommete järgi on Vissi kalme sarnane ühele osale Karavaiha kalmest (Vologda oblastis), aga samuti matustele Jazōkovos Volga ülemjooksul.⁷

⁷ Буров Г. М. Древний Синдор. (Из истории племен Европейского Северо-Востока в VII тысячелетии до н. э. — I тысячелетии н. э.). М., 1967, 109—111.

Antropoloogia andmed Vissi kalme koljude kohta, mida on mõõtnud T. S. Konduktorova, on ära toodud G. M. Burovi raamatus.⁸ Need koljud osutusid lühipealisteks (koljuindeks varieerub neljal koljul 79,5—86,0). Näokolju on säilinud ainult ühel mehe koljul, mida iseloomustab äärmiselt lai ja keskmise kõrgusega nägu. Näo lamedus on keskmine, kuid ninajuur on väga madal ja nina etteulatuvus üsna väike, mis näitab päris tugevasti väljendunud mongoliidsust. Koljud Vissi kalmest sarnanevad kahtlemata Karavaiha ja Jazökovo koljudega.

I aastatuhandel e. m. a. oli Kaama jõe piirkonnas levinud ananjino kultuur, mis üldise arvamuse järgi kuulus kõikide permisoomlaste esivanematele. Selle kultuuri muistiseid on teada ka Vötšegda basseinist ja Petšoori ülemjooksult, kus nad on lõunapoolse päritoluga.⁹

Ananjino kultuuri Lugovoi kalmest (Tatari ANSV Jelabuga rajoonis) leitud koljusid on uurinud T. A. Trofimova.¹⁰ Nimetatud koljudele on iseloomulik, et nende ajukolju mõõtmed on suured, kuju mesokraanne (brahhükraania piiril), näokolju lai ja suhteliselt madal ning madalate orbiitidega. Nasomalaarne nurk on suur nagu mongoliididel, ülejäänud esimese järgu tunnused — sügomaksillaarnurk, ninajuure kõrgus ja ninanurk — keskmise suurusega (s. t. mongoliidide ja europiidide vahepealsed). Näo lameduse indeks tuli sellel koljude seerial 57,8, mis näitab kaunis suurt mongoliidse komponendi osatähtsust, umbes sama-sugust nagu tänapäeva lõunapoolsetel mansidel, kes asuvad Konda jõe ääres.

Sedasama tüüpi on ka koljud Gulokino kalmest (Uljanovski oblasti Staraja Maina rajoonis), mis on ananjino kultuuri kõige lõunapoolsem muistis. Selle seeria koostises võib märgata ühtlasi dolihhokraanset europiidset komponenti, mis on teada Volgamaade elanikkonna hulgas juba puukamberhaudade kultuuri ajast.¹¹

Pole kahtlust, et see urali rassi tüüp, mida iseloomustavad küllalt tugevasti väljendunud mongoliidsed tunnused, on oma päritolult seotud Lääne-Siberi metsavööndiga. Kui neoliitikumis ja proksiajal võib selle tüübi levimist seostada muistsete soomeugrilastega, siis hilisemal ajal on tema ilmumine Kesk-Volga ja Kaama aladele pigem seletatav mingisuguse osa ugri hõimude tulekuga, kellel muistsete urali hõimude võrdlemisi mongoliidne tüüp säilis puhtamal kujul. See arvamus sobib arheoloogia andmetega, millele vastavalt ananjino-eelsel perioodil tungisid Kaama aladele rohkearvulised Siberi hõimud.¹²

3.—2. sajandil e. m. a. kujunes ananjino kultuuri baasil Kaama jõe ääres mitmeid kohalikke kultuure, nendest pjanobori kultuur Belaja jõe suudme ümbruses, ossa kultuur Kaama keskjooksul ja gladenovo kultuur Kaama ülemjooksul. Paleoantropoloogilist materjali on saadud ainult pjanobori kultuuri kalmetest.

Alates 3.—4. sajandist m. a. j. võib arheoloogia andmetel¹³ märgata uute hõimude tulekut Lääne-Siberist Kaama piirkonda. Kohalike hõimude segunedes nendega kujunes Kaama ülemjooksul lomovatovo kultuur (3.—8. saj. m. a. j.), mis näib olevat seotud permikomide esivanematega.

⁸ Samas, 111.

⁹ Буров Г. М. Вычегодский край. Очерки древней истории. М., 1965, 177.

¹⁰ Трофимова Т. А. Черепа из Луговского могильника ананьинской культуры. — Ученые записки МГУ, 1941, вып. 63, 175—195; Трофимова Т. А. Еще раз о черепах из Луговского могильника ананьинской культуры. — В кн.: Проблемы антропологии и исторической этнографии Азии. М., 1968, 51—91.

¹¹ Трофимова Т. А. Черепа из Гулькинского могильника ананьинской культуры. — МИА, 1954, № 42, 501.

¹² Генинг В. Ф. Этногенез удмуртов по данным археологии. — Вопросы финно-угорского языкознания, вып. IV. Ижевск, 1967, 272.

¹³ Samas, 273—278.

Ossa hõimud siirdusid V. F. Geningi arvates Tšeptsja jõe äärde, kus tekkis polomi kultuur, mille kandjaiks peetakse põhjandmurtide esivanemaid. Uuemate andmete põhjal kalduvad arheoloogid arvamusele, et põhiline osa polomi kultuuri hõimudest on tulnud Kaama ülemjooksult ja nendele on lisandunud hilispanobori rahvastikku.¹⁴

Pjanobori kultuuri hõimud tõrjuti enamasti oma algselt territooriumilt välja lääne poole, kus nad võtsid enda alla Volga ja Vjatka jõgede vahelise maa-ala. Seal kujunes 3.—5. sajandil azelino kultuur. Teine osa pjanobori hõimudest, kes jäi paigale, segunes Siberist tulnud hõimudega. Selle tagajärjel tekkis Kaamal Belaja jõe suudme läheduses mazunino kultuur. Mazunino hõimude põhjapoolne rühm võttis osa Sarkan, Votkinski ja Iževski ümbruse udmurtide kujunemisest praeguse Udmurdi ANSV kaguosas.¹⁵

Vaadeldav periood, nimelt 3.—9. sajand m. a. j., on suhteliselt hästi esindatud paleoantropoloogiliste materjalidega. Need materjalid on avaldatud M. S. Akimova rohkearvulistes artiklites, aga ka tema monograafias «Uurali lähiste muistse rahvastiku antropoloogia».¹⁶

Permikomide ja udmurtide esivanemate hulgas oli I aastatuhandel m. a. j. kõige levinum mesokraanne, võrdlemisi madalanäoline tüüp. Esimese järgu tunnuste poolest olid nad enamasti samasugused nagu praegused permikomid ja udmurdid, s. t. ülekaalus oli euroopidne komponent, kuid ka mongoliidne komponent oli selgesti märgatav. Selline antropoloogiline tüüp on esindatud lomovatovo kultuuri Mitino ja Demjonkovo kalme koljudel Kaama ülemjooksul ja samuti Polomi kalme koljudel Põhja-Udmurdimaal, kus oli sel ajal levinud polomi kultuur. Nimeetatud koljudega sarnanevad veel koljude seeriad mitmest mazunino kultuuri kalmest (Iževski, Saigatka, Mazunino), mis paiknevad Udmurdi ANSV kaguosas ja Permi oblasti naaberrajoonis. Tõenäoliselt on nimeetatud tüüp põhiliselt kohaliku päritoluga ja on hiljemgi suhteliselt vähe muutunud.

Mainitagu, et mazunino kultuuri kandjate koljudel on mongoliidseid jooni rohkem, samuti nagu tänapäeva udmurtidel Udmurdi ANSV kaguosas (Sarkan, Jakšur-Bodja, Zavjalovo) võrreldes teiste udmurtidega. Need erinevused on statistiliselt täiesti reaalsed. Veelgi tugevamini avalduvad mongoliidsed tunnused koljude seerial Demjonkovo kalmest Kaama ülemjooksul. Selles suhtes on neil teatud sarnasus koljudega Isseti jõe basseinist Taga-Uuralis (6.—2. saj. e. m. a.), kus tõenäoliselt asusid ugri hõimud.

Need andmed on kooskõlas arheoloogide arvamusega, et eelneval perioodil tuli Kaama aladele Uurali-taguseid hõime. Sealjuures aga juhitagu tähelepanu asjaolule, et kaguudmurtide suurema mongoliidsusega ei kaasne sugugi märgatavalt tumedam pigmentatsioon. Juuste ja silmade värvus on neil keskmine, muide samasugune nagu Taga-Karpatia ungarlastel. Seepärast näib olevat kõige tõenäolisem, et Uurali-tagused hõimud, kes võtsid osa vaadeldava udmurtide rühma kujunemisest, olid nimelt ugri hõimud.

Türgi-tatari rahvaid iseloomustab palju tumedam pigmentatsioon. Ilmselt on hiljem mingid türgi-tatari hõimud Alnaši rajoonis segunenud lõunaudmurtide hulka, kes erinevad kõikidest teistest udmurtidest tunduvalt tumedamate juuste ja silmade poolest. Sealjuures pole Alnaši rajoonis mongoliidse komponendi osatähtsus sugugi suurem kui Udmurdimaa kaguosas.

¹⁴ Семенов В. А. К вопросу об этническом составе населения бассейна р. Чепцы по данным археологии. — Материалы по этногенезу удмуртов (Сборник статей). Ижевск, 1982, 47 жж.

¹⁵ Генинг В. Ф. Этногенез удмуртов по данным археологии, 274—278.

¹⁶ Акимова М. С. Антропология древнего населения Приуралья. М., 1968.

Pjanobori-azelino kultuuri hõimude antropoloogilised iseärasused avaldasid nähtavasti samuti mõju udmurtide antropoloogilise koostise kujunemisele. Pjanobori kultuuri Tšeganda ja Kamõšlõ-Tamaki kalmest leitud koljud on dolihhokraansed ja keskmiste näo mõõtmetega. Siiski on neil nägu mõnevõrra kõrgem kui esimesel, mesokraansel tüübil. Mongoliidseid jooni on vähem, need avalduvad peamiselt nina nõrgemas ettelatuvuses. Väga võimalik, et pjanobori hõimude antropoloogilise tüübi väljakujunemisest on osa võtnud puukamberhaudade kultuuri ja võib-olla ka abaševo kultuuri kandjad (mõlemaid peetakse indoiraani hõimudeks), kelle hulgas oli levinud pikapealine europiidne tüüp. Tõenäoliselt oli sellele tüübile iseloomulik ka tumedam pigmentatsioon, kuigi mitte nii tume nagu türgi-tatari hõimudel. Selliseid lõnaeuropiididele omaseid tunnuseid leidub lõnaudmurtide hulgas, eriti Malaja Purga rajoonis.

Kõige sarnasemad on pjanobori kultuuri hõimudega azelino kultuuri hõimud, otsustades koljude järgi, mis on leitud Vjatka jõe äärsetest kalmetest (Azelino, Suvorovo). See näitab ilmselt geneetilist seost mõlema kultuuri kandjate vahel.

Azelino hõimud läksid võib-olla osalt maride esivanemate koostisse. Kuid umbes sama tüüpi koljud nagu pjanobori-azelino hõimudel on leitud ka Mõdlan-šai kalmest (Glazovi rajoonis Udmurdi ANSV loodeosas), mille dateeringuks on 9. sajand ja mis kuuluvad polomi kultuuri eksisteerimise lõpuperioodi. Mõningad lõnaeuropiidide tunnused on siin isegi selgemini väljendunud. Mõdlan-šai koljud ei ole mitte ainult dolihhokraansed, vaid ka väga kitsanõlised, kusjuures nad on europiidsemad. Praegused Glazovi rajooni udmurdid erinevad teistest põhjaudmurtidest samas suunas. Pealegi on Glazovi rajoonis juuste värvus tumedam.

Needsamad omadused esinevad ka bessermanide juures, eriti Jukamenskoje rajoonis. Peale nimetatud tunnuste, mis on iseloomulikud lõnaeuropiididele, leidub bessermanidel veel mõningaid iseärasusi, mille poolest nad sarnanevad ugri rahvastega. Näiteks on neil väga väike kasv, üsna suur lõualaius ja tihti esinev tahapoole hoiduv lõuats. Oma päritolult võivad bessermanid kuuluda lõnaudmurtide hulka. Ent pole ka võimatu, et nad algselt olid mingid ugri hõimud, kes tõenäoliselt elasid lõnaudmurtide naabruses juba ananjino kultuuri perioodil ja on tublisti segunenud lõnapoolsete indoeurooplastest stepihõimudega.

Tänapäeva sürjakomide territooriumilt kahjuks paleoantropoloogilisi materjale peaaegu ei ole, välja arvatud eespool kirjeldatud koljud Vissi kalmest. Viimaste järgi võib otsustada, et pronksiajal elas siin soomeugrilasi.

Arheoloogia andmetel tuli Võtšegda jõe piirkonda rauaaja jooksul asukaid peamiselt kahelt poolt, kord Obi alamjooksult, kord Kaama ülemjooksult. Mõlemal alal võib jälgida pidevat kultuuri arengut, millest üks viib ugri hõimude, teine aga komide esivanemate kujunemiseni.¹⁷ Komide esivanemate suundumine Kaama ülemjooksult Võtšegdale toimus enamiku arheoloogide arvates m. a. I aastatuhandel. Kuid Võtšegdal elas ilmselt juba varemgi nende sugulashõime, kelle antropoloogilised omadused vaevalt küll oluliselt muutusid seoses uute asukate juurdetulekuga.

Keelekontaktid mõningate sürjakomi gruppide ja vepslaste vahel ei väljendu antropoloogilises materjalis eriti selgelt, sest juba nende esivanemate koostisse läksid ilmselt samad rassikomponendid. Kuid lähedane sarnasus sürjakomide ja vepslaste vahel pidi siiski tekkima nende omavahelise segunemise teel.

¹⁷ Буров Г. М. Древний Синдор, 184.

Segunemine venelastega muutis komid kahtlemata europiidsemaks. Kõige selgemini on seda märgata Troitsko-Petšorski rajoonis.

Niisiis permisoomlaste kujunemisest võtsid osa mitmesugused rassi- ja etnilised elemendid, kuid nende esivanemate antropoloogilised omadused on küllalt hästi märgatavad tänapäevalgi.

Esitanud V. Maamägi

*Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut*

Toimetusse saabunud
6. XII 1985

Карин МАРК

ЭТНОГЕНЕЗ ПЕРМСКИХ ФИННОВ ПО ДАННЫМ АНТРОПОЛОГИИ

Проведенные автором соматологические обследования пермских финнов позволили выделить группы с большей или с меньшей степенью выраженности монголоидного компонента при преобладании европеоидного. Пигментация волос и глаз у пермских финнов довольно светлая или средняя. По этим признакам они сходны с большинством финно-угров.

Светлая пигментация особенно характерна для коми-зырян. В некоторых районах монголоидная примесь у них незначительна, что можно объяснить влиянием прибалтийских финнов и русских. Однако у наиболее светлопигментированных южных коми-зырян монголоидная примесь выражена очень отчетливо. В некоторых местах аналогичное сочетание признаков проявляется и у других финно-угорских народов, в частности у северных удмуртов. У них сохранился, вероятно, реликтовый тип древних финно-угров, для которого также характерны умеренно брахикефальная форма головы и низкое лицо.

Большинство удмуртов и коми-зырян обладает теми же особенностями, но пигментация волос и глаз у них несколько темнее. Их можно рассматривать как представителей сублапоноидного типа, который, в основном, местного происхождения.

Удмурты на юго-востоке Удмуртской АССР отличаются от других удмуртов более сильной монголоидной примесью, но без темной пигментации. Такое сочетание признаков сложилось, видимо, под влиянием угорских племен.

Тюркские народы характеризуются значительно более темной пигментацией волос и глаз. По всей вероятности, южные удмурты Алнашского района смешаны с тюркскими племенами, так как они наиболее темнопигментированные из всех остальных удмуртов.

Отдельные группы удмуртов на юге и на северо-западе Удмуртской АССР оказались сравнительно темнопигментированными, но комплекс монголоидных признаков у них выражен слабее. Они характеризуются также более долихоцефальной головой и более высоким лицом. Здесь очевидна примесь южных европеоидов. По всей вероятности, эти группы генетически связаны с племенами пьяноборской культуры начала I тыс. н. э. в Нижнем Прикамье. Их предки, возможно, были смешаны с иранскими племенами, которые проникли сюда из степной зоны.

*Институт истории
Академии наук Эстонской ССР*

Поступила в редакцию
6/XII 1985

Карин МАРК

ETHNOGENESIS OF PERMIAN FINNS ACCORDING TO ANTHROPOLOGICAL DATA

The somatological data collected by the author among the Permian Finns allow to distinguish groups with more or less evident features of the Mongoloid great race together with the predominating Europoid component. Their pigmentation of hair and eyes is light or mixed. According to those features the Permian Finns resemble the majority of the Finnic-Ugric peoples.

The light pigmentation is particularly typical of the Komi-Zyrians. In some districts they have also only some slightly developed Mongoloid characters. That can be regarded as an influence of the Balto-Finnic peoples and Russians. The most depigmented southern Komi-Zyrians are characterized by a stronger Mongoloid admixture. Analogical complex of features is found in some regions among the other Finnic-Ugric peoples, the northern Udmurts included. Probably there has remained a relict type of ancient Finno-Ugrians, also characterized by brachycrany and a low face.

Most of the Udmurts and Komi-Permiaks display the same features but their hair and eye colour is darker. They are considered representatives of the Sublapponoid type which can be regarded as a type of local origin.

The Udmurts of the south-eastern part of the Udmurt ASSR differ from the other Udmurts in a stronger Mongoloid admixture which is not accompanied by darker pigmentation. It can be an influence of the Ugric tribes.

The Turkic peoples have a much darker pigmentation of hair and eyes. In all probability the Southern Udmurts of Alnashi district are mixed with Turkic peoples because they have a much darker pigmentation than the other Udmurts.

Some Udmurt groups in the southern and north-western parts of the Udmurt ASSR are notable for a comparatively dark pigmentation. However, their complex of Mongoloid features is less strongly expressed; they also have a more dolichocephalic head and a higher face. This fact shows that there could have been some southern Europoids among those groups. In all likelihood these groups have a genetic connection with the tribes of Pyanobor culture (from the Lower Kama) from the beginning of the 1st millennium of our era. Their ancestors were probably mixed with the Iranian tribes of the steppe zone.

*Academy of Sciences of the Estonian SSR,
Institute of History*

Received
Dec. 6, 1985